

УДК 8.03

К 96

Надія КУШИНА

ЕТНОСЕМАНТИКА СТЕФАНИКОВИХ НОВЕЛ

Статтю присвячено дослідженню етномовної семантики новел В. Стефаніка у перекладознавчому аспекті. Зроблено спробу осмислити способи відтворення етносемантики – феномену мистецтва і культури – у найширших зв'язках із текстом, творчістю письменника, з урахуванням її прагматичних особливостей.

Ключові слова: етнема, етносемантика, дескриптив, транскрипція, прагматична адаптація.

Питання відтворення етномовної семантики оригіналу надзвичайно важливе й актуальне у зв'язку з зацікавленням мовознавців проблемами когнітивістики, зокрема у міжмовному дискурсі.

Складнощі в перекладі, на думку перекладознавців В. Коптилова, І. Левого, М. Рильського, А. Федорова, К. Чуковського, Р. Зорівчак, І. Корунця, пов'язані саме з відтворенням національно неповторного: чим яскравіше твір відображає національне життя, чим характерніші ситуації висвітлює, тим важче, а інколи й неможливо знайти функціонально адекватні засоби відтворення. Під цим кутом зору й оцінює реалію Р. Зорівчак, а Б. Ажнюк розглядає англійську фразеологію у етнокультурному висвітленні.

Оскільки етномовна специфіка новел Василя Стефаніка ще не ставала об'єктом спеціального дослідження, метою даної розвідки є виокремлення в текстах етносемантичних елементів та дослідження способів їх відтворення англійською мовою.

Василь Стефанік увійшов у літературу як майстер новели. Його графічно короткі, лаконічні за викладом новели настільки глибокі за своїм соціальним змістом і силою зображення внутрішнього світу

людини-трудівника, що відразу ж поставили їх автора в ряд найвидатніших художників слова. Його творчість, без сумніву, – це одне з найвищих завоювань художнього слова ХХ століття. Її сила й значення – у гостроті порушених соціальних проблем, у вражаючій простоті й стислості, у всебічному розкритті гіркої долі й душі селянина-трударя, у глибокому відтворенні його світосприймання, його переживань, страждань і прагнень, тобто у його етнічно-культурному висвітленні. Доведені до найвищого лаконізму, до найвищої художньої концентрації, новели Стефаніка – це, власне, його індивідуальність, його природний подих, у них *тільки йому властива інтонація*, тільки йому притаманний малюнок художнього мислення. І саме ця, доведена до граничної стислості, міцністю схожа на сонет форма новели виникла не довільно, народжена вона внутрішнім болем письменника, народним стогоном, криком, прокляттям. У кожній із його новел – згусток почувань народної душі, етномовна картина світу. Народність – це те, що дає силу його новелам, це те, що було найдорожчим для трудового люду в його творчості і завдяки чому ім'я Василя Стефаніка з любов'ю вимовляє і сьогодні український народ.

Навіть коли йдеться про Стефаніка-майстра, можна говорити про етномовну специфіку його стилістики найвищої досконалості, неповторної інтонованої фрази, адже її місткість і щільність характерна риса українського фольклору, народної номінації. Наукове дослідження можна було б написати навіть про окреме Стефанікове слово, яке в цього майстра стає ніби матеріальним, стає литвом, що, якби його зважити, мало б вагу значно більшу за інші, звичайні слова. Дуже непростою є проблема передачі Стефанікового феномену репрезентації мови і культури у міжмовному спілкуванні. Важливо простежити, що ж відбувається у перекладі зі словом, з економістю, ощадністю штриха, зумовленою мистецькою необхідністю, з якою поет різьбить образ, портрет чи епізод: адже перед ним якийсь зовсім новий принцип творення художнього образу, свосвідного характеру його ж власним словом, а не етнографізмом. Як зберегти в перекладі таку етномовну специфіку першотворів? Тим-то дослідження Стефанікової поетики завжди на часі. Вона може бути повчальною не тільки для всього нашого нового красного письменства, а й світового, зокрема англійського. Варто придивитись, як перекладач обходиться без

риторики та багатослів'я, – виявляється, можна без них обійтись; адже слово у Стефаніка не кричить про себе, не женеться за ефектністю. Стефанікове слово не має в цьому потреби: його змістова вагомість, його поетичність така ж оригінальна й природна, як у народній пісні, його небагатомовний трагізм живе немов темний жар у самих надрах тієї надгустої зоряної речовини, що її відкрили десь у галактиках астрономи, а в літературі щось подібне за густотою можна виявити якраз у Стефаніка. У його художній стихії владно панує народна говірка, етномовна своєрідність якої надзвичайно важко піддається перекладові.

Досліджувати мистецтво Стефаніка, надто ж у світовому контексті, – значить осягати суть людського генія і суть літературного вміння взагалі. “Я створив собі свій світ”, – каже Стефанік. Це правда, як правда й те, що Стефаніків світ створений на фактах того самого життя, яке жило іншими, але як же подібними фактами світи Франка, Кобилянської, Коцюбинського, Мартовича, Черемшини... Тут виявилася “окрема організація душі – річ, якої при найліпшій волі не потрапиш наслідувати” [4, 62]. Інакше кажучи, геній Стефаніка знайшов своїх людей і вихопив їх з темноти існування таким струменем світла, що оминає красу киптариків і фізичний біль, а осягає душевну вродливість і духовну муку, глибоко проникає у душу простого сільського люду. А звідси й величезні труднощі відтворення іншою мовою цього світу, де різьбить у своїм царстві Стефанік своє слово на кремені своєї душі, бо його світ у його серці “шовком тканий, сріблом білим мережений і перлами обкинений”. Праворуч нього “синє поле, і чорні скиби, і білий плуг, і пісня, і піт солоний. “Ліворуч – чорна машина, що з червоного рота прокльонами стогне” [4; 150, 154].

Актуальність дослідження цього безмежного світу очевидна, бо “не раз у його творах відкриваються у поетичному ясновидінні духовні проблеми нашого часу. Його твори пройняті національним духом, їхня художня форма і вміння автора піднести найпростіші мотиви до загальнолюдської ваги і об'єктивності великою мірою надають їм загальнолюдського звучання, чого не змогли досягти не тільки російські народники, ... але й інші геніальні російські письменники, що впливали на Стефаніка, і яких ріднить з ним м'яке співчутливе ставлення до будь-якої істоти, що має образ і подобу людську” [4, 158].

Вище за М.Горького ставить Стефаніка, цього “незрівняного співака мужицької долі”, С.Пшибишевський [4, 96], який ще в 1898 і 1899 рр. відчинив Стефанікові двері у світову літературу. Багаті на картини сконцентрованого внутрішнього життя людини твори видатного новеліста дали змогу і зарубіжній критиці виявити в молодій українській літературі, що збагатилася першорядним талантом, поета “чистої води” з наскрізь індивідуальним і своєрідним художнім талантом [4, 162].

Технікою образної конденсованості й чуттєвої насиченості в словах та стилем, сповненим простоти, що увібрала в себе все багатство змісту, палкого співзвуччя творчої вразливості з життєвими процесами, В.Стефанік досягнув таких вершин майстерності, як Г.Флобер, перевершивши деяких визначних співаків народного життя, зокрема Реймонта та Оркана [4, 168], який не зміг передати всі барви новели “Кленові листки” польською мовою. Здебільшого перекладачі своєю невірністю роблять авторів велику кривду [4, 156], бо не можуть впоратися з його духовним багатством, з тим великим скарбом нашої мови, який він зібрав до крихітки і заховав, щоб виспівати свою душу, щоб утворити собі світ зі світу, що цвіте навколо нього [4, 125].

Слово для нього було святістю, найдорогоціннішим матеріалом, в якого він різьбив мерехтливі й сяючі коштовності, тому й вважають його “шліфувальником діамантів” [4, 169]. А звідси – особлива етнмовність його новел. У нього кожне слово – це його споконвічна кров, його власне життя, це трагедія і болі, які він у своєму серці або ще глибше, в серці своїх ближніх, пережив і вистраждав, у його словах заговорила краса життя, бо лише йому вдалося видобути із глибин української народної мови неповторні тони [4, 106 – 107]. Тим-то й справді “нема, мабуть, іншого українського письменника, який був би таким важким для перекладу іноземною мовою, як Стефанік” [4, 151].

У складному й довгому процесі розвитку стилів української новелістики Стефанік – одна з найвищих вершин. Принаймні у жанрі так званої селянської оповідки він – вершина у світовій літературі. Завдяки йому селянська новела в українській літературі розцвіла вже в першій половині 80-х років минулого століття, розвинулася у ній раніше і могутніше, ніж в інших великих європейських літературах. Це пояснюється до певної міри якістю українського

фольклору, на який спиралася наша проза.

Використавши здобутки рідної літератури та найновішу мистецьку техніку світової літератури, стефаниківська новела дивує нас своєю мускулатурою стилю і чіткістю. Лаконізм Стефаніка, зрештою, не в розмірі твору, не в скупості слів. У Яцкова є коротші новели, але вони здебільшого туманні. Концентрація новели Стефаніка служить передусім виразності думки, змісту. Стефанік стоїть біля джерел обох різновидів сучасної новели – ліричної та сюжетної; вони доповнюють одна одну і не варт сперечатися, котра з них краща чи потрібніша, – сюжетна чи настроєво-лірична, суто реалістична чи романтична. У кожному окремому випадку перевага однієї над другою залежить від багатьох причин: від суспільного настрою, індивідуальних схильностей митця, від матеріалу, читача, якому адресується твір.

Його новели фактично не мають нічого новелістичного. Найчастіше – це монологи з прикметами голосінь. Усе відбувається так, ніби той, хто вмер, або той, хто ось-ось має вмерти, або той, хто чує в собі печаль смерті своєї дитини чи матері, оскаржує одночасно соціальну кривду, людську слабкість і минуцність. Слова, порівняння, синтаксис – усе тут мусить бути правдиве, а мірою правди виступає життя і сама образна мова народу. Деколи здається, що Стефанік не створює, а слухає і точно записує тихі зойки збудораженої душі. Тим часом він, беручи один народний вислів живцем, мусить підносити до нього своє слово, дотягатися до образної точності й лаконізму народної фрази творення своїх образів такої ж сили, своїх так само стислих речень. До народної метафоричності, твореної віками, Стефанік ніби долучає свої порівняння, створені в мить натхнення.

Новели Василя Стефаніка часто називають своєрідними “психологічними студіями”. Письменник до глибини душі переймався долею своїх героїв, переживав їхні болі. Працюючи над оповіданням “Палій”, він звиряв своїй дружині побоювання, що не зможе його завершити, бо не може “цілими днями дрожати в гарячці, ані мозком так обертати, щоб бачити все і найменшу гримасу пролетарія” [3, 422]. “Я робив все, що міг; перетоплював це мужицьке слово, яке мав біля себе, аж пальці мені викручувались з болю... І все, що я писав, мене боліло” [3, 15].

Чимало написано про драматизм та ліризм Стефанікових новел.

Тут хочеться звернути увагу на їх етнововну семантику, бо у своєрідних новелах-піснях Стефанік, подаючи уривок з пісні, використовує не стільки зміст її, як настрій, музику, а також подекуди образну символіку. У чудовій настроєвій мініатюрі з пастельними ніжними півтонами (“Вечірня година”) гричі повторено дитячу пісеньку “Ой не коси, бузьку, сіна”. Пісенька ця збуджує цілий рій асоціацій про давноминулі дні дитинства, і тчуться настрої-спомини. Образ будується за напливаючими кадрами-асоціаціями. Білий колір вишневого цвіту, що падає на мамине біле волосся, – це єднання його з ознакою старості, створює певну символічну єдність, колорит чогось чистого, високого, святого. У народній творчості вишневий чи черешневий цвіт – ознака швидкоплинності життя. О.Кобилянська писала авторові: “Стискаю міцно Вашу руку, тоту, котра так сильно малює двома барвами, чорною і тою, що її лілія носить, і котрою “Вечірня година” переповнена – біла. Здається, вона ніжна, як у жінки, – а вона саме залізо” [2, 445].

Витоки його етнововної своєрідності цілком природні, бо в основі стилю й поезики Стефаніка лежить українська народна пісня і гострий мужицький лаконізм, успадкований, мабуть, як родинна прикмета, і доведений до незрівнянної досконалості у письмі. Лаконізм мовний перейшов у нього у лаконізм пластичний. Герої Стефаніка нагадують незакінчені статуї рабів Мікеланджело. З брил проступають лише фрагменти детально вирізьбленої мускулатури. Фантазія домальовує обличчя і силу титанів, а душа здригається від жаху вічної закованості в камінь. Стефанікові герої мучаться в безпощадному камені свого життя і випручаться з нього не мають сили.

Його порівнювали з великими письменниками світової літератури. Своєю силуетністю новели Стефаніка нагадували профілі поезії Ади Негрі, об’єктивністю манери – Брет-Гарта, авторською любов’ю до героїв – Гауптмана, Ройтера, Тома, ліричністю – Доде, значимістю ситуацій – Шаміссо, неспокійною чуйністю душі – Успенського, колоритом, настроєм – то Чехова, то Горького, формою “говорених драм”, психологізмом та філософійністю – Метерлінка, Ібсена... Та про що свідчила така типологія? Не про еклектизм, а *про культуру найвищого світового рівня* Стефаніка, бо ж, як констатувала критика, він схожий і не схожий на Чехова, його смуток – не розпач Успенського чи Дигасінського, не збирання фактів, як у Гонкурів, – з новел Василя

Стефаніка “бухає сила” своєрідна, спонтанна, самородна [4; 145, 149]. “Новели Стефаніка настільки оригінальні, що читач мусив би переконатися, що творча сила літератури українського народу, як і його душа, є наскрізь індивідуальні й відрізняються від всього того, що нам дає Європа” [4, 64], – неначе підводив підсумки всім цим аналогіям І. Труш і радив прочитати всі його твори тому, хто хоче вивчати характер українського народу. “Тим часом зрозуміло, – писав О. Білецький, – що, наприклад, цілком своєрідні формою оповідання В. Стефаніка, максимально згущені за викладом і потрясаючі за своєю драматичною силою, не можна порівняти з німецькою або польською новелою, сучасною їм” [1, 417].

Письменник створює галереї постатей, які, за словами Ю. Морачевського, можуть знайти почесне місце поруч з вічними образами світової літератури. Завзятістю, прагненням до визначеного ідеалу Іван Дідух, за словами Льва Турбацького, нагадує Ібсенівського “Будівничого Сольнеса”. Денис Лукіянович батьківський біль Стефаніківських героїв порівнював з муками Лаокоона, а той же Морачевський нещастя Пріама споріднював з муками-тугою Максима, який синів з війська не дочекався. “І той має стат болю, – писав він – мають усі ті героїські хлопці Стефаніка” [4, 123].

А втім, саме цей героїзм і вирізняє їх з-поміж подібних образів світової літератури. Мати, горе якої можна порівняти з муками Ніобеї, розлучається з дітьми та своїм життям, співає пісню (“Кленові листки”). Старий Максим, що втратив на війні двох синів і носить у душі більший, на його думку, біль, ніж мати Божа (“Ти дала сина одного, а я двох”), цей дід, у якого від болючих дум пече сивий волос, як розжарений дріт, ще має силу боритися зі зміями-кіньми, ще годен “...землю робити”. І “перекидати скибу д’сонцеві” в естетиці Стефаніка те саме, що й Лесине “ніяка туга краси перемагати не повинна”. У цій залізній силі своєрідна краса трударів. “Що дасть нам силу?” – як і Леся Українка, запитував своїми новелами Стефанік. Як і вона, уявляв свій народ у вигляді сонного велета, що прокинеться. У новелістиці Стефаніка ступеня символу, зміст якого – зв’язок з землею досягає образ роси. Роса, та, що супроводжувала все життя селянина, дає “дужість і здоров’я” не лише пшеницям і житам, але й хліборобам. Роса в естетиці селянської праці – символ здоров’я, розради й краси, і

в своїй поетичній молитві до неї старий Лазар каже: “Баную дуже, що ти мене не будеш заросювати, як ти, святе сонце, родишся” [3, 343]. Скупані в сонці, дощі й бурі, сини землі тримаються в силі довгі роки, аби їхні діти й діти їхніх дітей жили й росли. А ці діти теж дивуються своєю живучістю, пружністю і нездоланністю.

Мистецькі постаті новел Стефаніка вражають великою сугестивною силою не тільки своєї “філософії землі”, але й певними чисто візуальними скульптурними чи малярськими ефектами. Ось закам’яніла від горя фігура батька, син якого “стратився” у війську. Селянин сидить у вагоні, зігнувшись, сховавши голову в писану тайстру (торбу). Тайстра наповнюється слізьми, що безупинно пливуть з очей батька. Яка природна і водночас символічна скульптура людського горя! Це не абстрактний надуманий глек зі слізьми в гауптманівському “Затопленому дзвоні”, а єдина в новелі етнографічна деталь, піднесена до мистецького узагальнення. Цікаві міркування про російські, польську й німецьку інтерпретації цієї етнографічної деталі висловлює М.Щербак [5, 269]. Англійської ж, не можемо проаналізувати, бо на жаль, ця перлина нашого письменства не відтворена ще англійською мовою.

Для більшої переконливості про труднощі відтворення етномовної специфіки скористаємося і її аналізом етними *проща*. Перетворення на рівні відповідності архисем у перекладах Г.Шипова (*панахида*) і В.Россельса (*отходная*) вносить певну суперечність у текст усього уривку. Тим часом дескриптив М.Ляшка *прощальное слово*, як і відповідники М.Мочульського *predmowe* і Е.Кронгауза *die Leichenrede* актуалізує суттєві семи, не порушуючи мовностилістичної й етнокультурної рівноваги між текстами [5, 270]. Аналогічно поступає і М.Скрипник, подаючи семантично-адекватний відповідник *absolution* “a rite, ceremony, or form of words, in which a remission of sin is pronounced, proclaimed or prayerfully implored by a priest or minister [7, 7], щоправда, не діалектного, а літературного (стандартного) регістру. Цю втрату надолужує відома канадська перекладачка, використовуючи різні засоби розмовно-просторічного синтаксису, що слугують їй і для відтворення інших етномовних компонентів, зокрема лаконізму Стефанікової фрази: “Аді, отам коло воріт та піп *прощі* казав. Увесь мир плакав. Поредна, каже, жона була працьовита” [3, 45] – “So there, by the gate, is where the priest gave *absolution*. The whole world wept. A

good woman, my wife, he said, hard working" [6, 22].

Оскільки специфіку етномовного компонента реалії може передати лише транскрипція з оригіналу, треба нарешті відмовитися від прийнятої за тоталітарних часів практики використання англійських запозичень, надто ж транслітерації з російської мови, зокрема у перекладі М.Скрипник *горілка* – vodka [6, 7], який хоч і точно передає денотат семи, але надає їй іншого національного забарвлення. Не передадуть своєрідності українського одягу й гіпероніми та аналоги, зокрема *jacket* [6; 42, 43, 53], бо це не *китаник*, ні не *сердачина*, а тим паче не *кожущина*.

Звичайно, перекладу без втрат не буває, та вдумливий аналіз етномовної специфіки Стефаникових творів дає змогу перекладачам не лише осягнути їх на денотативному рівні, але й відтворити їхнє значення на конотативному.

1. Білецький О. Вибрані твори: У 2-х т. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 1960. – 500 с.
2. Кобилянська О. Твори в 5-ти т. – Т. 5. – К.: Держлітвидав України, 1963. – 767 с.
3. Стефанік В. Твори. – К.: Дніпро, 1971. – 426 с.
4. Василь Стефанік у критиці та спогадах: Статті, висловлювання, мемуари / Упоряд., вступ. стаття та приміт. Ф. Погребенника. – К.: Дніпро, 1970. – 482 с.
5. Щербак М. Реалія у художній системі Василя Стефаніка: Перекладознавчий аспект (на матеріалі російських перекладів) // Людинознавчі студії: Зб. наук. праць ДДПУ. – Вип. 2. – Дрогобич: Вимір, 2000. – С. 265 – 274.
6. Stefanyk V. Maple leaves and other stories / Tr. by M. Skrypnyk. – Kiev: Dnipro publ., 1968. – 103 p.
7. Webster's 3-rd new international dictionary of the English language. – Springfield, Mass.: G & C. Merriam co publ., 1989. – 2662 p.

Надежда Кушина. *Этносемантика новелл Стефаніка.* Стаття посвятається дослідженню етноязычної семантики новелл В.Стефаніка в перекладоведчеському аспекті. Сделана попытка осмыслить способы отображения этносемантики – феномена искусства и культуры – в наиболее широких связях с текстом, творчеством писателя с учетом ее прагматических особенностей.

Ключевые слова: этнема, этносемантика, дескриптив, транскрипция, прагматическая адаптация.

Nadiya Kushyna. Ethnosemantics of Stefanyk's short stories. The article is devoted to studying ethnolinguistic semantics of V.Stefanyk's short stories as the problem of translation. The author makes an attempt to think over the ways of rendering ethnosemantics – the phenomenon of art and culture in the widest connections with the text, author's creative activity, taking into account its pragmatic peculiarities.

Keywords: ethneme, ethnosemantics, descriptive, transcription, pragmatic adaptation.